

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

У статті розглядається проблема застосування сучасних технологій формування національної самосвідомості. На прикладі викладання української мови аналізується процес формування національної самосвідомості учнів донецького регіону.

Становлення української державності, інтеграція у світове та європейське співтовариство, побудова громадянського суспільства, - як зазначається в матеріалах практичного реформування сучасної школи, - передбачають орієнтацію на людину, націю, духовну культуру держави [1, 2].

Стрижнем усієї системи виховання в сучасний період розвитку України виступає національна ідея, на яку покладено функції об'єднуючого фактора у суспільному розвитку, у становленні життєвої позиції кожної людини. Саме така система виховання повинна максимально втілювати національні риси, ідеї самобутності українського народу, здійснювати національне відродження всіх сфер життя українського суспільства, сучасне прагнення нашого народу до переходу в систему ринкових відносин і відродження всіх сфер життєдіяльності. Національне виховання, ми впевнені в цьому, покликане відповідати внутрішнім потребам відродження національної самосвідомості кожної людини, для якої Україна – батьківщина, яка охороняє наше життя, нашу національну гідність, наше почуття гордості за свою землю, свій народ.

Реформи загальноосвітньої і вищої школи сьогодення допомагають кожному вчителю усвідомити соціальну значущість цілей професійно-педагогічної діяльності через систему конкретних пріоритетних завдань. Ми наведемо деякі з них, які вважаємо найбільш вагомими в навчально-виховній роботі:

- ✓ створення та забезпечення умов, що гарантують актуалізацію внутрішніх сил розвитку кожного учня з метою самореалізації особистості відповідно до її здібностей, суспільних та власних індивідуальних інтересів;
- ✓ відхід педагога від орієнтації на “усередненого” учня, організацію і проведення педагогічного процесу на рівні дослідницького, який давав би кожному педагогу можливість використовувати всі методики вивчення рівнів інтелектуального та духовного розвитку дитини, спостерігати за динамікою її розвитку, корегувати, в разі необхідності, свою професійну діяльність, покращувати особливості співробітництва, змінювати види навчально-творчої діяльності кожного учня, робити навчально-виховний процес індивідуалізованим та диференційованим;
- ✓ формування у кожного учня готовності працювати задля розвитку нашої держави, знати і пишатися її природними скарбами, славетним історичним минулим, надбаннями науки, техніки, мистецтва, літератури, традиціями тощо;
- ✓ цілеспрямовано і невпинно формувати “не на словах”, а в повсякденній безпосередній роботі з кожним учнем мовленнєву культуру, оволодіння і вживання української мови, як мови державного спілкування, як мови міжособистісного спілкування.

Виховання дітей у будь-якому регіоні України переслідує сутнісні педагогічні цілі, ґрунтується на одних і тих самих теоретико-методологічних засадах та принципах. Разом з цим, у процесі виховання, як стверджується у програмних державних документах [2, 4:4-14] не можна не враховувати регіональні, етнографічні та інші особливості.

Так, наприклад, у Донецькій області, де я багато років працюю викладачем української мови, читання та народознавства в початкових класах російськомовної школи, цілеспрямовано займаюсь формуванням національної самосвідомості учнів, не можна не враховувати різноманітності психологічних складників педагогічної діяльності.

По-перше: не можна не враховувати те, що у донецькому регіоні проживають мешканці більше ніж ста двадцяти національностей із своєрідними звичаями, традиціями, культурою, мовою. Всі вони громадяни України. У процесі педагогічної діяльності, яка провадиться нами особливо коректно, ми не намагаємось зробити грека – євреєм, росіянина – українцем тощо. Головним у своїй роботі вважаємо зацікавлене залучення кожної дитини – обдарованої чи тієї, яка має педагогічну затримку у розвитку, - до активно-творчої діяльності із вивчення історії рідного краю, продуктивної творчої діяльності наших славетних земляків, національних традицій та скарбів нашого регіону і всієї держави, залучення до створення і примноження цінностей України.

По-друге: в роботі із формування національної самосвідомості не можна не враховувати всі переваги молодшого шкільного віку життя людини. Саме в цей період, як свідчать про це педагогічні та психологічні праці українських дослідників, головним авторитетом для дитини виступає педагог. І якщо він в інтелектуальному, духовному, професійно-педагогічному аспекті підніметься до рівня майстерності, він увійде в співробітництво з кожним учнем. Вони полюбляють ті види діяльності, які з великою любов'ю виконує сам педагог, повірять учителю, що кожна людина переживає стільки життів, скількома мовами вона володіє. І “з учительською” повагою та старанністю дитина буде оволодівати українською мовою, прилучатися до культури української держави, отримувати естетичну насолоду від чудових українських казок, загадок, прислів'їв, скоромовок. Якщо сам учитель людина захоплена, то слідом за ним учні, які в усьому бажають бути схожими на “свого” вчителя, з

насолодою будуть читати твори Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, М.Рильського, П.Тичини та інших корифеїв української культури.

Виходячи з цих та інших сутнісних принципів педагогічної діяльності, ми розробили модель шляху формування національної самосвідомості учнів початкових класів у процесі навчальних занять з української мови, читання та народознавства.

В основу моделі покладено психологічну концепцію саморегуляції діяльності, вчинків, поведінки, всієї життєдіяльності кожної особистості на шляху свідомого досягнення цілей – дидактичних, розвиваючих, виховних. Саморегуляцію в нашій моделі ми розуміємо як цілісну інтегральну психічну та поведінкову характеристику, що проявляється в здатності кожної дитини адекватно сприймати ціннісні завдання, прогнозувати майбутню діяльність і на цій підставі самостійно здійснювати реальну поведінку, регулярний самоконтроль, самооцінку, самокорегування особистісних дій та поведінки у відповідності до прийнятих в Україні еталонів та нормативів.

Враховуючи межі статті, ми зупинимося на особливостях нашої діяльності під час уроків української мови.

Учбові заняття з української мови мають великі різноманітні можливості у формуванні національної самосвідомості, що передбачено і закладено в розроблених на достатньо високому науково-практичному рівні навчальних програмах [3].

Наприклад, програма з мови передбачає такі значущі для кожної дитини розділи, як “Мова і слова”, “Текст”, “Речення”, “Слово”, “Будова слова”, “Частини мови” тощо.

Усім відомо, що кожна дитина дошкільного періоду життя із задрістю дивиться на “дорослу людину”, яка вже ходить до школи, хай і в першій клас, і каже: “Хочу до школи!” Вона бажає навчитися читати, писати, лічити, міркувати, спілкуватися, ще не до кінця усвідомлюючи скільки зусиль це потребує.

І перед нами – педагогами - постає професійне запитання: як підтримати в кожній дитині вогник пізнання, потребу цінної і корисної навчально-творчої діяльності, до якої так цілеспрямовано тягнулася кожна дитина, як її не розчарувати.

Аналіз науково-педагогічної та методичної літератури свідчить про те, що для того, щоб стати дитині учнем, слід досягти певного рівня психологічного та соціально-морального розвитку:

- ✓ вміти вчитися самостійно, оволодівши засобами навчально-пізнавальної діяльності;
- ✓ мати мотиваційну основу навчання, хотіти вчитися, прагнути до збагачення і вдосконалення знань та духовних якостей;
- ✓ мати достатньо розвинену волю, яка б могла керувати увагою дитини, допомагати їй зосереджуватися на вирішенні поставлених перед нею завдань, збирати адекватні методики діяльності;
- ✓ бути готовим до життя у шкільному колективі, вміти спілкуватися, почувати себе повноправним громадянином нашого суспільства, втіленого в клас, школу;
- ✓ бути здатним до колективного життя, спільної, корисної діяльності разом з учителями, товаришами, батьками, прагнути до самовиховання, саморозвитку завдяки здатності саморегуляції поведінки в різних життєвих ситуаціях.

У повному обсязі всі ці пропозиції вбирає в себе педагогічний процес. П.Ф.Каптерев ще в минулому столітті писав: “Педагогічний процес вміщує в собі дві основні характерні риси: систематичну допомогу саморозвитку організму й всебічне вдосконалення особи” [5:170]. Досвід українських учених та вчителів-новаторів, наша дослідницька робота (керівник Г.І.Молчанова) впевнили мене в тому, що навчальний матеріал повинен бути потрібним кожній дитині, цікавим, живим, різноманітним; що вчити треба доступно, але на високому рівні складності; вчити послідовно, результативно, обов’язково залучати до педагогічного процесу батьків; пам’ятати, що навчання школяра – його основна праця, і конче необхідно цією діяльністю керувати так, щоб кожна дитина (обов’язково кожна!) відчувала на собі “окриляючу силу успіху”; якщо у кожного “все вдається”, народжується бажання виконувати більш складні завдання, і в результаті – народжується “новоутворення” психіки, народжується характер дитини. Сьогодні розвиток кожного учня – головний зміст, мета, засіб та результат педагогічного процесу.

При вивченні теми “Іменник” (10 годин) у третьому класі ми скористалися загальновідомою в українській педагогіці теорією перспективного тематичного планування.

Перспективний тематичний план дозволив нам у випереджаючому режимі розробити орієнтовну систему навчальних занять з цілого розділу, дозволив заздалегідь і в комплексі продумати назви тем навчальних занять, визначити можливості навчальної теми, продумати систему форм навчальних занять, цілей, змісту освіти на конкретному занятті, видів керуючої та організуючої діяльності педагога та навчально-творчої діяльності учнів.

Зупинимося лише на останньому:

На кожному навчальному занятті планувалася актуалізація досвіду, знань, які набули учні в попередні роки навчання. Наприклад: який зміст ви вкладаєте в поняття “живі предмети”?; на які питання відповідають іменники – назви живих предметів? Такі питання (неважкі!) потрібні для підтримання впевненості учнів у своїх можливостях, для вправ з мовлення, для формування культури мовлення.

Обов’язково планувалися завдання репродуктивного характеру. Наприклад: як змінюються іменники за родами, які відміни іменників ви знаєте? Такі завдання необхідні для прилучення учнів до мови науки – граматики, для первинного засвоєння граматичних одиниць.

Планували напівсамостійну роботу. Наприклад: у наведених реченнях виділити іменники та визначити, що означають ці іменники. Виконують такі завдання учні в процесі спілкування “учень ↔ учень”. Ця форма діяльності необхідна для активного використання засвоєних знань кожним учнем у практиці усного спілкування, навчає відмінно взаємодіяти один з одним.

Обов'язковими вважалися самостійні завдання. Наприклад, самостійно вивчити за підручником особливості відмінювання іменників II відміни; звернути увагу на особливості відмінювання іменників II відміни у давальному і місцевому відмінках. Завдання такого типу ми планували і пропонували учням у тому разі, коли були впевнені, що до самостійної роботи підготували кожного учня. Такі завдання необхідні для виявлення наявності мотивів навчальної діяльності, для виявлення результативності попередньої навчальної роботи: якою мірою учні можуть зосередитися, послідовно виконувати всі дії засвоєння, контролювати себе, бути впевненими в тому, що навчальний матеріал засвоєно самостійно.

Особливе місце надавалося напівтворчим та творчим завданням. Наприклад, з поданих слів скласти речення про осінь; скласти міні-твір за поданим планом, використовуючи подані іменники; написати твір; висловити свої думки з поданої життєвої ситуації; написати відгук на прочитану казку, оповідання тощо. Такі завдання давалися учням після того, як була здійснена педагогом морально-психологічна підготовка учнів до цієї діяльності (відбулася екскурсія, на класній виховній годині учні обговорили свої розуміння життєвої позиції тощо). Теми міні-творів, творів були якомога більше наближеними до потреб учнів: "Що я знаю про своє ім'я?", "Моя матуся, яка вона?", "Ось що я розповім про свою родину...", "Всі ми - українці", "Моє враження від казки...", "Мої думки з приводу наведеної ситуації" і т.ін. Подібна робота потрібна для того, щоб в учнів зникали "комплекси", "бар'єри", які стримують "рух думки", заважають процесу "входження" в самостійну роботу через незнання того, як це робити та відсутність досвіду самостійно-творчої діяльності. Така робота надає учневі можливість консультуватися із вчителем безпосередньо під час навчального заняття, виявляти, до вирішення яких проблем ще не готовий і як здійснювати свій вибір, як оцінювати події казок, книжок, життєвих ситуацій і не бути при цьому категоричним, як бути в своїй оцінці проникливою людиною.

Тематичне планування давало нам змогу бачити цілісно всю систему діяльності і в перспективі вносити корективи при розробці кожного уроку згідно з тими потребами, які виникали на попередньому. Таким чином, протягом чотирьох років експериментальної роботи ми дібрали таке поєднання всіх складників педагогічного процесу, яке давало найвагоміші результати із формування національної самосвідомості учнів.

Основною метою нашої діяльності було виявити, якою мірою учні російськомовної школи оволоділи українською мовою, як мовою міжособистісного спілкування.

Після закінчення роботи над розділом "Іменник" ми зробили "підсумковий зріз". Спостереження за динамікою процесу здійснювали за такими параметрами:

- ✓ вміння визначати іменники у тексті і вміння висловлюватися з цього приводу;
- ✓ вміння добирати слова-синоніми і обґрунтовувати свої судження;
- ✓ вміння спостерігати за явищем чергування в іменниках і обґрунтовувати свої мовознавчі думки;
- ✓ вміння природно спілкуватися на уроці, екскурсії, на святах, вдома;
- ✓ якою мірою зацікавленим є спілкування українською мовою.

Під час експериментальної роботи ми здійснювали педагогічне спостереження, анкетування, аналіз результатів діяльності учнів, користувалися методиками вивчення рівнів вихованості учнів. Результати роботи внесли в таблицю № 2 (таблиця № 1 – діагностична, була зроблена заздалегідь, до вивчення розділу "Іменник", майже за тими ж параметрами і була основою порівнянь за динамікою оволодіння учнями мовленнєвої культури).

Порівняння з таблицею № 1 дало змогу зробити такі висновки:

- ✓ ставлення учнів до оволодіння українською мовою стало свідомим, зацікавленим і знаходиться воно в прямій пропорційній залежності від зусиль учителя, від соціокультурного середовища школи, від ставлення батьків до цього питання;
- ✓ оволодіння українською мовою знаходиться в прямій пропорційній залежності від розуміння педагогом необхідності отримувати високі результати формування мовленнєвої культури безпосередньо на навчальному занятті, створювати для кожного учня "ситуацію успіху" (за А.С.Макаренком) індивідуально і "зараз", не відкладаючи на "потім";
- ✓ в оволодінні мовленнєвою культурою центральне місце необхідно відводити спілкуванню українською мовою, для чого обирати цінні для учнів певного віку ситуації та теми, теми взаємодіяння, щоб учні самі були зацікавлені в комунікативній компетентності, у постійному вдосконаленні вмінь мовленнєвого спілкування.

Таблиця № 2

Кількість учнів	Вміння визначати іменники у тексті і вміння висловлюватися з цього приводу		Вміння добирати слова-синоніми і обґрунтовувати свої судження		Вміння спостерігати за явищем чергування в іменниках і обґрунтовувати свої мовознавчі думки		Вміння природно спілкуватися на уроці, екскурсії, на святах, вдома			В якій мірі зацікавленим є спілкування українською мовою		
	вірно	невірно	вірно	невірно	вірно	невірно	високий рівень	середній рівень	низький рівень	високий рівень	середній рівень	низький рівень
31	31	-	26	5	28	3	11	13	6	15	11	5

Таким чином, формування небайдужого, зацікавленого ставлення учнів до етнонаціональних цінностей – мови, культури, усвідомлення власної причетності до історичної долі українського народу, ми вважаємо, і є цілеспрямованою роботою із формування національної самосвідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи //Освіта. - № 38 від 30 серпня – 6 вересня 2000 року. – С. 3-6.
2. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти //Інформаційний збірник Міністерства освіти України: № 13. – К.: Освіта, 1996.
3. Програми середньої загальноосвітньої школи 1-4 (1-3) кл. – К.: Освіта, 1994.
4. Регіональний і шкільний компоненти змісту загальної середньої освіти: здобутки, проблеми, перспективи. – Київ-Донецьк, 1998. – 220 с.
5. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения. – М.: Просвещение, 1982. – 375 с.
6. Воскресенська Н.О. Використання проблемно-пізнавальних завдань на уроках української мови. – К.: Рідна школа, 1996.

Матеріал надійшов до редакції 21.09.2000 р.

Колоскина О.И. Проблемы современных технологий формирования национального самосознания.

В статье рассматривается проблема применения современных технологий формирования национального самосознания. На примере преподавания украинского языка анализируется процесс формирования национального самосознания учащихся донецкого региона.

Koloskina O.I. Problems of Modern Technologies of Teaching National Self-Awareness.

The article considers the problem of modern technologies application of teaching national self-awareness. The process of up-bringing the pupils of the ground of national self-awareness in the Donetsk region is analysed on the example of teaching Ukrainian.